

Вознюк Олександр

доктор педагогічних наук, професор,
кафедра англійської мови з методиками викладання
у дошкільній та початковій освіті,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
м. Житомир, Україна

alexvoz@ukr.net

МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ КОНТЕКСТИ

***Анотація.** Пропонується міждисциплінарне дослідження особистості у контексті науково-раціональної та релігійно-ірраціональної стратегій пізнання та освоєння світу. Використовуються як теоретичний аналіз проблемного поля дослідження, так і конкретні інструменти: концепція функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини, розроблений автором новий гносеологічний постулат, за допомогою якого розширюється обрій пізнання найбільш складного об'єкта пізнання – особистості.*

***Ключові слова:** особистість, дипластія, рефлексія, трансценденція, внутрішня мотивація, креативність*

***Annotation.** An interdisciplinary study of personality is proposed in the context of scientific-rational and religious-irrational strategies of cognition and world mastering. Both a theoretical analysis of the problem field of research and specific tools are used: the concept of functional asymmetry of the human brain hemispheres, a new epistemological postulate developed by the author, with the help of which the horizon of cognition of the most complex object of cognition – personality is expanded.*

Key words: *personality, diplasty, reflection, transcendence, internal motivation, creativity.*

Вступ. Проблема визначення особистості та її формування постає однією з наріжних в системі гуманітарного знання. Перш за все, особистість може розумітися як мета розвитку людини (І. Бех), по-друге, якості особистості постають наріжними/системотвірними серед таких, що характеризують людину як розумну істоту – *Homo sapiens*. Основна якість особистості – це свідомість (здатність людини усвідомлювати себе, що реалізується через процес рефлексії як спроможності подивитися на себе з боку, як здатність до трансценденції – виходу за межі актуальної даності). Ця якість передбачає свободу людини від детермінізму світу, що, власне, і робить людину людиною, яка звільняється від тваринної долі біологічного робота і починає відповідати за свої дії/вчинки: тільки вільна особа/істота, що спроможна контролювати певні аспекти соціальної реальності, може відповідати за свої дії. Зрозуміти/пізнати процес формування особистості як свідомої і вільної істоти (тобто, пізнати себе) – це одне із основних завдань наук – як гуманітарних, так і точних. Процес такого пізнання має відповідати постнекласичній парадигмі сучасної науки, що передбачає залучення до процесу пізнання двох полярних і одночасно компенсаторних інструментів – раціональну та ірраціональну когнітивні стратегії.

Мета статті - окреслити психолого-педагогічний (науково-раціональний) та релігійний (містично-ірраціональний) контексти формування особистості людини, які постають полярними та такими, що доповнюють одна одну стратегіями пізнання світу.

Матеріали и метод. У дослідження використовуються як теоретичний аналіз проблемного поля дослідження, так і конкретні інструменти: концепція функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини, розроблений автором новий гносеологічний постулат, який може розумітися як метод пізнання і критерій істини.

Результати дослідження. Теза щодо необхідності поєднання раціональної та ірраціональної когнітивних стратегій дозволяє сформулювати новий (постнекласичний) гносеологічний постулат, який можна проілюструвати висновками В. Дегліна, який, вивчаючи особливості мозку у контексті функціонування його правої та лівої півкуль (які постають певним психофізіологічним фокусом людського організму), звернув увагу на те, що у процесі відображення навколишнього світу і, зокрема, його просторових характеристик, кожна півкуля віддзеркалює навколишній простір помилковим чином. Проте помилки півкуль мають протилежний характер, коли ліва півкуля прагне візуально дистанціювати людину від елементів навколишнього середовища, а права – інтегрувати людину до нього. Однак функціональна узгодженість півкуль, компроміс між ними приводить до вирівнювання просторової деформації, тобто досягається адекватність сприйняття об'ємного простору на площині сітківки очей, коли об'ємне та площинне, будучи геометричними антагоністами (що демонструється дихотомією геометрій Евкліда та Лобачевського), приводяться до загального сенсорного «знаменника», взаємно компенсуються.

На цій основі ми розробили ***постулат про компенсаторний феномен пізнання / свідомості***, розкритий нами у монографії «Компенсаторний феномен пізнання як фундаментальний гносеологічний постулат», де показано, що пізнання постає процесом, що має діалектико-компенсаторний характер, оскільки пізнання виявляє дві стратегії: раціональну та ірраціональну, які компенсують одна одну. Кожна з цих стратегій як окремо взятий процес виявляється нездатною до адекватного відображення світу, що потребує взаємної компенсації (доповнення) цих двох полярних способів відображення, розуміння і освоєння людиною самої себе та навколишнього світу: як писав Н. Бор, «так звані глибокі істини є такими твердженнями, коли протилежні ним твердження також містять глибоку істину».

Сформульований гносеологічний постулат можна розуміти як *метод пізнання*, так і як *критерій Істини*. Так, говорячи про співвідношення

матеріального та ідеального аспектів реальності, відповідно до цього постулату можна стверджувати, що реальність ні матеріальна, ані ідеальна в чистому вигляді, а є дещо третім, де матеріальне та ідеальне постають доповнювальними аспектами цього третього. Матеріальне та ідеальне, таким чином, є теоретичні наближення нашої реальності («істинної реальності»), яка тут видається «сутінковою» сутністю, що не належить ні до матеріального, ані до ідеального і постає у вигляді механізму взаємної компенсації матеріального та ідеального, тобто тим що виявляється при їх концептуальній суперпозиції. Тож у «істинної реальності», де знімаються протиріччя між матеріальним і ідеальним, ідеальне має властивості матеріального, а матеріальне – ідеального. Тому свідомість людини як активний початок Всесвіту є матеріально-ідеальною сутністю.

Відповідно до постулату, вирішення протиріч між полярними сутностями може бути представлено за допомогою засобів аналітичної геометрії, коли один і той же предмет, спроектований в інші щодо нього виміри, відображається в цих проєкціях таким чином, що різні проєкції можуть суперечити одна одній (В. Франкл) (рис. 1).

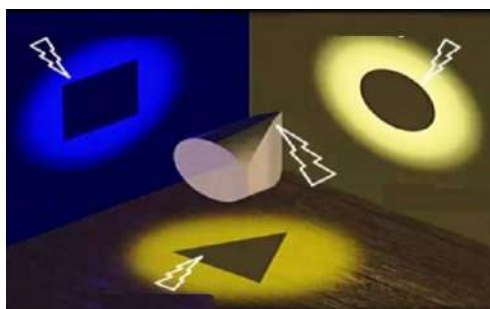

Рис. 1. Один і той же предмет, спроектований в інші щодо нього виміри, відображається в них різним чином*

**отримано з Інтернету*

Так, наприклад, якщо предмет спроектувати з тривимірного простору на двовимірні площини, що відповідають її поперечному та поздовжньому перерізу, то маємо коло, прямокутник та трикутник. Отже, єдиний предмет і

множинні його проєкції не збігаються, при цьому множино різні сутності виявляються проявами єдиної сутності і по суті є тотожними формами, проте ця тотожність спостерігається у вищій «онтологічній площині».

Наведемо приклад методу пізнання у рамках представленого гносеологічного постулату у сфері вирішення *проблеми генези Всесвіту*. Процедура вирішення цієї проблеми передбачає поєднання результатів пошуку у сферах двох протилежних форм пізнання – релігії та науки.

У сфері релігійної свідомості світ виявляється створеним Богом із *нічого*: релігійно-міфологічна свідомість проводить думку, що все, що існує, створено Богом «із нічого» (2 Макк. 7, 26), з «невидимого» (Євр. 11: 3) шляхом розщеплення (дихотомічного поділу) його на полярні сутності («світло та темряву»). Орієнтальна мудрість стверджує, що реальність створена із Шунї – порожнечі.

Цей підхід відповідає поглядам сучасної космології, яка інтерпретує процес породження Всесвіту приблизно в такій самій формі, коли стверджує, що він виник у результаті «вибуху» із симетричної «пра-речовини» (фундаментальної вакуумної симетрії, сингулярного стану матерії тощо) шляхом її розщеплення на речову та польову складові. Відтак, Всесвіт, відповідно до академіка Густава Наана, народжується шляхом розщеплення «*Ніщо*» на «*Дещо*» та «*Антиніщо*» (надлишкову та дефіцитну сутності, «плюс» і «мінус»), що приводить до актуалізації всіх відомих фізичних феноменів та законів. При цьому загальна ентропія Всесвіту залишається постійною та нульовою (С. Ллойд), коли Ніщо (фізичний вакуум, ефір древніх мислителів) постає глибинним універсальним середовищем, яке містить у собі все і все у собі пов'язує [3].

Таким чином, уявлення релігії та науки щодо генези Всесвіту виявляються методологічно ізоморфними і певним чином збігаються. *У точці цього збігу, відповідно до нового гносеологічного постулату, виявляється Істина щодо походження / творення Всесвіту*. У такий спосіб поєднуються полярні стратегії пізнання світу – раціональна та ірраціональна, виявляючи Істину як

парадокс поєднання несумісного, що характеризує Істину як «єдність протилежностей», відповідно до Савле Церетелі, а також і *дипластію* – як фундаментальну властивість мислення, та, взагалі, людського існування, що фіксує поєднання протилежних категорій, станів, цінностей. Прикладом може слугувати така фігура мови, як оксиморон («живий труп», «сильна слабкість», «геніальна тупість» тощо).

Розглянемо деякі аспекти формування особистості як вільної істоти, тобто істоти, яка характеризується свободою [2; 4]. У контексті психологічних досліджень свобода людини реалізується як *внутрішня мотивація*, яка, у свою чергу, пов'язана з такими аспектами людини, як творча діяльність, надситуативна активність (рефлексивність, транценденція наявної ситуації «тут і тепер»), неадиптивна поведінка, вихід за межі потребово-ситуативної детермінації.

Перейдемо до аналізу одного із найскладніший питань богословських наук, що стосується *процесу/механізму, а також мотивації творіння Вищою Реальністю світу та людини*, яка виявляє божественну природу і характеризується вільною волею – внутрішньою мотивацією. Аналіз цього питання виявляє доктрину про непізнаваність Бога засобами раціонального/логічного мислення. Однак такий підхід заперечує абсолютність Бога, Який може все, у тому числі може побажати, щоб Його пізнали саме у раціонально-логічний спосіб. Таким чином, існує принципова можливість пізнання сутності Бога. Розглянемо процес раціонально-логічного пояснення мотивації Бога щодо творіння людини.

1. Оскільки Бог є абсолютною сутністю, то Йому підвладні всі можливості – як творіння, так і утримання від творіння. Тому можливість творіння є однією з умов/можливостей реалізації волі Бога, який може створювати безліч світів: Robbert Dijkgraaf, директор Інституту перспективних досліджень, пише про розгалужений лабіринт можливостей світу як нескінченної мережі зі слабкими взаємозв'язками, коли «існують окремі світи кожного кошмару, який людина може побачити уві сні, і в кожному зі світів діє свій набір законів фізики».

2. Бог може створювати об'єкти будь-якого рівня складності/досконалості. Однак, характеризуючись абсолютною природою, Бог не може створити те, що Його перевершує. Таким чином, найскладніший і найдосконаліший об'єкт, який Бог здатний створити, перебуваючи в «рамках» Своєї абсолютної природи, – це Він Сам.

3. У силу пункту 1 існує принципова можливість створення Богом Самого Себе. При цьому також існує принципова можливість перетворення цієї можливості на дійсність.

4. Говорячи про акт творіння Богом Самого Себе, можна дійти висновку, що не виключена також можливість, що Бог може створювати Себе як миттєво, так і протягом деякого часу, і останнє передбачає актуалізацію просторово-часових властивостей божественного творіння – сучасного світу.

5. *Миттєве* створення Богом Самого Себе може бути уявлене у вигляді процесу створення/породження Богом-Батьком Бога-Сина та Бога-Духа.

6. Творіння Богом Самого Себе у *просторово-часовому аспекті* можна увести у вигляді створення Їм реальності, в якій зрештою з'являється Бог у вигляді людини.

7. «Бог став людиною, щоб людина змогла стати богом», – читаємо ми у отців Християнської Церкви. У цьому контексті розглянемо Одкровення Святого Іоанна Богослова, на початку якого поданий шлях еволюції людини від дикунського (райського) стану до «божественної» людини: Ісус Христос звертається до Ангелів семи церков, і у цьому зверненні в рамках кожної церкви викладається формула «перемоги» людини, яка, таким чином, ніби еволюціонує, переходячи від однієї церкви до іншої, поки в лоні сьомої Лаодикійської церкви не досягає статусу Сина Божого: «Переможцеві дам сісти зі Мною на престолі Моїм, як і Я переміг і сів з Отцем Моїм на престолі Його» (Одкр 3: 22)..

8. Створивши людину за «Своїм образом і подобою», Бог «проливається» у світ через людину. Коли Бог є «... усім і в усьому» (1 Кор. 15: 18). Тобто Бог може перебувати у всьому загалом та окремо в кожному об'єкті світу, а також

може бути присутнім у *Ніщо* – фізичному вакуумі (певні нейтральній сутності, ефірі, гіпотетичній пра-матерії) [3]. Цей же принцип творіння реальності «з нічого», «з невидимого», «з порожнечі» знаходимо у світових релігіях (2 Макк. 7 : 26; Євр. 11 : 3).

9. Однак Бог може бути присутнім у світі не тільки в тих живих і неживих об'єктах, які не мають свободи волі, а й у людині, яка володіє свободою (волі) і свідомістю як реалізацією свободи. З іншого боку, свобода людини робить її вільною від усього, в тому числі і від Бога.

10. Таким чином, щоб Богу перебувати у свідомості людини як вільної істоти, людині необхідно відображати у своїй свідомості Бога, тобто бути віруючою, молитися, думати про Бога, бути у реляції до Абсолюту. Виходить, що Богу «потрібно» від людини, щоб людина думала про Нього, відображала Його у своїй свідомості, була б богонатхненною, була б «у Бозі», що виражає ***сене людського життя.***

11. Цей стан реалізується у молитві (зверненні до Бога), оскільки Богові потрібне постійне звернення людини до Нього, що досягається у тому числі через постійну молитву («Ісусову молитву»).

12. Є й інша практика злиття з Абсолютом, коли людина, заперечуючи себе, починає відігравати роль того, за допомогою кого Бог «проливається» у світ – дивиться у світі очима людини, відчуває світ почуттями людини.

Проведений аналіз щодо творіння людини Богом дозволяє дійти таких ***висновків.***

1) Бог як абсолютна Сутність охоплює всі можливі альтернативи щодо прояву Своєї абсолютної сутності/могутності.

2) З одного боку, Бог може все, Він має вплив на все, коли реальність як Боже творіння, що не має вільної волі (свободи), повністю поглинається Абсолютом.

3) З іншого боку, Бог може не все, Він може не мати впливу на все, коли існує створений Богом якісь аспект реальності, що володіє вільною волею (свободою), усвідомлює себе і не підкоряється Богу. Це людина.

4) Саме з вільної волі людини, яка здійснює вольовий акт квієтизму (відмови від своєї вільної волі, своєї свідомості в ім'я Божої волі) Бог отримує повний вплив на реальність і здійснює повну присутність у реальності.

5) В особі людини і реалізується повнота світу, в якому Бог є присутнім як у всіх його об'єктах, так і в окремих людях.

6) У цьому покладено фундаментальний сенс існування людини – сформуванню свободи та бути провідником/інструментом волі Всевишнього.

7) При цьому свобода як якість Бога і людини, постає принципом/механізмом звільнення людини від детермінізму світу: «...і пізнаєте істину, і істина зробить вас вільними» (Ів. 8 : 32). Через це людина стає богом, що підкоряється Богу.

Як бачимо, спільним для психологічного та релігійного погляду на особистість людини є такі аспекти/категорії/властивості, як свобода, трансценденція, креативність. Це висновок, відповідно до нового гносеологічного постулату, постає істиною (критерієм істини) щодо сутності людини як особистості.

Висновки. Наріжною метою розвитку/виховання/формування людини є свобода як основна властивість особистості і умова актуалізації *Homo sapiens*. Ця здатність (пов'язана з такими феноменами, як рефлексія, абстрагування, трансценденція, надситуативність, вихід за межі актуальної даності, внутрішня мотивація, креативність) робить людину мислячою істотою, що володіє «Я» – людською особистістю – унікальною і тотожною собі сутністю, що на перших сторінках Апокаліпсису визначається як «білий камінь і на камені написано нове ім'я, якого ніхто не знає, крім того, хто отримує».

Природа людської особистості тотожна природі Абсолюту, який також виявляє самореферентну природу, виступаючи самовіднесеною, самоідентичною Сутністю: ім'я Бога Яхве – «Я є Той, Хто Я є». Це відповідає філософському визначенню категорій «субстанція» і «сутність». Субстанція (сутність; те, що є основою) – те, що існує автономно, сама собою і через себе, на відміну від акциденцій, які існують в іншому і через інше.

Відтак, людина через трансценденцію (як вихід за межі актуального буття, долаття меж світу, що дозволяє ідентифікувати себе з Богом як вільною, творчою і трансцендентною світові Істотою), володіючи вільною волею, що характеризує її як особистість, свідомо обмежує себе в ім'я свого Творця, стає Його божественним інструментом, залишаючись при цьому особистістю.

За таких умов, науково-психологічний, раціональний підхід до вивчення людини як особистості збагачується концептуально і функціонально через залучення висновків, отриманих із сфери ірраціонально-релігійного пізнання.

Список використаних джерел

1. Вознюк О.В. Розвиток особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: теорія і практика : Монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2013. 614 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/12948/> (дата звернення: 12.02.2025).

2. Мірошниченко О. А., Вознюк О. В. Мотиваційна складова готовності до професійної діяльності у здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2023. № 3 (114). С. 118-137. [https://doi.org/10.35433/pedagogy.3\(114\).2023.118-137](https://doi.org/10.35433/pedagogy.3(114).2023.118-137)

3. Naan G. I. The Symmetrical Universe. Publications de L'Observatoire Astronomique de l'Universite de Tartu. 1964. Vol. 34. P. 421–438.

3. Ryan, R. M., & Deci, E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55(1). P. 68-78. URL: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0003-066X.55.1.68> (дата звернення: 12.02.2025).